

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС КРИМІНАЛІСТІВ

НОВЕ СТОЛІТТЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВИХ НАУК

Liber Amicorum
на честь академіка В. Ю. Шенітька

Монографія

Харків
«Право»
2026

УДК 343.9
Н75

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 3 від 23 жовтня 2025 р.)
та бюро президії Національної академії правових наук України
(постанова № 237/1 від 19 листопада 2025 р.)*

Нове століття криміналістики та судових наук : Liber Amicorum Н75 на честь академіка В. Ю. Шепітька : монографія / [за ред. М. В. Шепітька] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. акад. прав. наук України ; Міжнар. конгрес криміналістів. – Харків : Право, 2026. – 864 с. : іл.

ISBN 978-617-8617-76-9

Монографія підготовлена на честь академіка Валерія Шепітька у форматі Liber Amicorum. Творчий колектив колег, друзів та учнів В. Ю. Шепітька здійснили спробу зафіксувати свої погляди на розвиток криміналістики та судових наук у сучасному світі крізь призму його публікацій та наукової активності. У книзі представлено особливості взаємодії між ним і його колегами, друзями та учнями. У роботі також публікується біографія В. Ю. Шепітька, список його публікацій, перелік учнів, що формують наукову школу криміналістики та судових наук, а також окремі схеми, таблиці та ілюстрації.

Для студентів, аспірантів, докторантів, викладачів закладів вищої освіти, працівників органів правопорядку та суду, адвокатів, а також усіх, хто цікавиться сучасними дослідженнями криміналістики й судових наук.

УДК 343.9

- © Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2026
- © Національна академія правових наук України, 2026
- © Міжнародний конгрес криміналістів, 2026
- © ТОВ «Видавничий дім «Право», 2026

ISBN 978-617-8617-76-9

2.3.4. <i>Ігор Борисенко</i>	
До питання щодо тактичних помилок у слідчій діяльності: шляхи виявлення та усунення	501
2.4. Методика та технологія розслідування окремих кримінальних правопорушень. Криміналістичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням	513
2.4.1. <i>Ірина Гора</i>	
До питання криміналістичного аналізу злочинів у сфері інформаційних технологій.....	513
2.4.2. <i>Віктор Грищук</i>	
Злочинні організації за чинним КК України крізь призму принципу правової визначеності	523
2.4.3. <i>Бахтіяр Алієв</i>	
Історичний аналіз – новий метод в боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю	539
2.4.4. <i>Лариса Аркуша</i>	
Криміналістична методологія виявлення та розслідування організованої злочинності: від фундаментальних засад академіка В. Ю. Шепітька до сучасних викликів.....	546
2.4.5. <i>Євген Стрельцов</i>	
Корупція у філософському та публічно-правовому вимірах: міждисциплінарний аналіз.....	583
2.4.6. <i>Юзеф Метенко, Матей Барта</i>	
Теорія криміналістичного документування	599
2.5. Методика та технологія проведення судово-експертних досліджень. Сертифікація та стандартизація в судово-експертній діяльності	639
2.5.1. <i>Тадеуш Томашевські</i>	
Новий Закон про судових експертів у Польщі: напрямки реформування, європейське натхнення та виклики впровадження	639
2.5.2. <i>Анніка Лалль, Райво Онік</i>	
Судова експертиза: методики, технології, сертифікація в Естонському інституті судових експертиз.....	648
2.5.3. <i>Вячеслав Навроцький</i>	
Експерт – друг суду! А якщо дружба не налагодилася?	661
2.5.4. <i>Олександр Чернов</i>	
Судово-експертне забезпечення реконструкції механізму серійних вбивств у контексті розвитку криміналістичних, психологічних та цифрових технологій.....	669

2.4.4. КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ВІД ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЗАСАД АКАДЕМІКА В. Ю. ШЕПІТКА ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ¹

Лариса Аркуша,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз
та поліграфології*

*Національного університету «Одеська юридична академія»,
(Україна), e-mail: larisa_arkusha@ukr.net²*

Abstract. The investigation of crimes committed by organized criminal groups necessitates a fundamental modernization of criminalistic methodology, as contemporary crime is systemic, transnational, and actively utilizes digital technologies. This approach is based on the scientific heritage of Academician Valery Shepitko, whose concepts of tactical operations and criminalistic situations laid the foundation for forming adaptive models of proof. He proved that organized criminal groups systematically generate conflict situations, information deficit situations, and artificially constructed situations (staging, disinformation), demanding situationally-oriented decision-making from the investigator.

To counter this complex architecture, the proposed functional four-level concept integrates the strategic, comprehensive methodological, tactical-organizational, and instrumental (digital) levels. The criminalistic characteristics of organized criminal groups focuses on exposing the entire «criminal chain» and proving the hierarchical structure, which includes groups of perpetrators, leadership, and the critically important «security umbrella». It is fundamentally important to establish that the objects of encroachment by the organized criminal group include intellectual values and the corrupt resource – positions of high authority.

At the tactical and organizational level, the success of the investigation depends on the immediate procedural realization of operative search data. The organization

¹ Criminalistic Methodology of Detecting and Investigating Organized Crime: from the Fundamental Principles of Academician Valery Shepitko to Modern Challenges.

² Larysa Arkusha – Full Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics, Forensic Examination and Polygraphology of National University «Odesa Law Academy» (Ukraine), e-mail: larisa_arkusha@ukr.net

of initial investigative (search) actions acquires important significance: it is necessary to immediately conduct group searches (particularly for seizing digital traces) and primary interrogations of suspects. The suddenness of the interrogation, before protective mechanisms (corrupt ties, «insider» lawyers) have activated, allows for obtaining important information about the structure of the organized criminal group, its financial mechanisms, and corrupt connections. To neutralize the core leadership and prove all episodes, criminalistic operations are applied – integrated complexes of investigative and operational measures aimed at exposure, asset tracing, and ensuring witness safety. At the instrumental level, it is critically important to ensure the admissibility of digital evidence (crypto-assets, OSINT data) through strict adherence to the Chain of Custody and the application of a triangulation model for data verification.

Key words: organized crime, organized criminal group, criminalistic characteristic, investigation, detection, tactical operations, perpetrator, investigative situations, interrogation, investigative (search) actions, covert investigative (search) action

Анотація. Розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, потребує фундаментальної модернізації криміналістичної методики, оскільки сучасна злочинність є системною, транснаціональною та активно використовує цифрові технології. Цей підхід ґрунтується на науковій спадщині академіка Валерія Юрійовича Шепітька, чий концепції тактичних операцій та криміналістичних ситуацій заклали основи для формування адаптивних моделей доказування. Він довів, що організовані злочинні угруповання системно генерують конфліктні ситуації, ситуації дефіциту інформації та штучно збудовані ситуації (інсценування, дезінформація), вимагаючи від слідчого ситуаційно-орієнтованого прийняття рішень.

Для протидії цій складній архітектурі, запропонована функціональна чотирирівнева концепція інтегрує стратегічний, комплексний методологічний, тактико-організаційний та інструментальний (цифровий) рівні. Криміналістична характеристика організованих злочинних угруповань фокусується на виокремленні всього «злочинного ланцюга» та доказуванні ієрархічної структури, яка включає групи виконавців, керівництва та критично важливу «парасольку безпеки». Принципово важливим є встановлення того, що до предмета посягання організованого злочинного угруповання входять інтелектуальні цінності та корумпований ресурс – посади з високими повноваженнями.

На тактико-організаційному рівні успіх розслідування залежить від негайної процесуальної реалізації оперативно-розшукових даних. Організація первісних слідчих (розшукових) дій набуває важливого значення: необхідно невідкладно проводити групові обшуки (зокрема, для вилучення цифрових

слідів) та первісні допити підозрюваних. Раптовість допиту, доки не спрацювали захисні механізми (корумповані зв'язки, «свої» адвокати), дозволяє отримати важливу інформацію про структуру організованого злочинного угруповання, її фінансові механізми та корумповані зв'язки. Для знешкодження керівного ядра та доказування всіх епізодів застосовуються криміналістичні операції – інтегровані комплекси слідчих та оперативних заходів, спрямовані на викриття, розшук майна та забезпечення безпеки свідків. На інструментальному рівні критично важливо забезпечити допустимість цифрових доказів (криптоактивів, OSINT-даних) шляхом суворого дотримання Chain of Custody та застосування триангуляційної моделі перевірки даних.

Ключові слова: організована злочинність, організоване злочинне угруповання, криміналістична характеристика, розслідування, виявлення, тактичні операції, злочинець, слідчі ситуації, тактичні операції, допит, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Наукова спадщина академіка Валерія Юрійовича Шепітька, його фундаментальні концепції – зокрема, щодо слідчої тактики, ситуаційного аналізу та тактичних операцій – не лише сформували основи для національних наукових криміналістичних шкіл, а й суттєво вплинули на практику органів досудового розслідування у період трансформації правоохоронної системи та зростання організованої злочинності 1990–2000-х рр. Значна частина його робіт присвячена саме оптимізації розслідування складних, багатоепізодних злочинів, ускладнених протидією, що є типовою характеристикою діяльності організованих злочинних угруповань.

Одним із перших в сучасній українській криміналістиці академік В. Ю. Шепітько дослідив та довів наявність системності організованої злочинності, її спроможність протидіяти як виявленню, так і розслідуванню, а також наголосив на необхідності розробки інтегрованих оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, важливості постійного аналізу наявних психологічних механізмів впливу організаторів та лідерів угруповання на активних учасників; необхідності розробки та впровадження в практику спеціальних моделей фіксації проявів організованої злочинної діяльності (при цьому такі моделі повинні охоплювати не лише минулий, але й майбутній злочинний прояв). Це є надзвичайно важливим для розслідування злочинної діяльності угруповань, оскільки їхня діяльність є тривалою, повторюваною, організованою та спирається на стійку структуру.

У своїх роботах академік В. Ю. Шепітько завжди наголошує на тому, що криміналістика має бути наукою не лише описовою, а передусім функціональною, тобто такою, що забезпечує практичну діяльність слідчого й оперативних підрозділів, формує алгоритми поведінки, пропонує тактичні прийоми та моделі дій у складних слідчих ситуаціях. Саме тому значна частина його наукового доробку стосується категорій, які сьогодні є базовими у дослідженні розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: тактичні операції, криміналістичні ситуації, прийняття рішень у конфліктних умовах, ідентифікаційні процеси та адаптивні алгоритми дій¹.

Заклавши підґрунтя доктрини криміналістичних ситуацій та необхідності їх наукового дослідження, академік В. Ю. Шепітько не лише систематизував наявні підходи, але й запропонував власну класифікацію слідчих ситуацій, виділяючи конфліктні, проблемні, інформаційно-дефіцитні, інформаційно-насичені ситуації, наголошуючи на їх динамічній природі.

Таким чином, для розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, його підхід має принципове значення з декількох причин: організовані злочинні угруповання формують ситуацію конфліктного типу (за таких обставин угруповання активно протидіє слідству, використовуючи внутрішню ієрархію, дисципліну, внутрішні правила поведінки, тощо); ситуації дефіциту інформації, які є типовими (інформація фрагментарна, виконавці частіше за все ізольовані від організаторів довгим ланцюгом посередників, тощо); ситуації, що штучно будуються самим угрупованням, шляхом застосування способів приховування, інсценування, дезінформації, тощо. Академік В. Ю. Шепітько відзначав, що в таких ситуаціях слідчий повинен діяти не лінійно, а ситуаційно-орієнтовано, тобто змінювати тактичну модель відповідно до розвитку подій. Його концепція слідчих ситуацій як ключового ана-

¹ Див., наприклад: Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Бібліотека слідчого. 2-ге вид., випр. та доп. Київ: Ін Юре, 2003. 208 с., Шепітько В. Ю. Спосіб злочину. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. : В. Ю. Шепітько (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.; Шепітько В. Ю. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами і злочинними організаціями. Харків, 2000. 88 с., Шепітько В. Ю. Криміналістика в системі юридических наук и ее роль в глобальном мире. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2-х т. Харків, 2014. Т. 1. 544 с. та ін.

літичного інструмента на всіх стадіях розслідування забезпечила методологічний каркас, завдяки якому криміналістика в Україні отримала можливість формувати адаптивні, динамічні й ситуативно чутливі моделі доказування. Саме цей підхід ліг в основу того, що сьогодні називають адаптивною методикою розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями.

Окремо, слід згадати про дослідження академіком В. Ю. Шепітько тактичних прийомів. Але це не статичні шаблони, а система адаптивних інструментів, які повинні враховувати конкретні умови, особу злочинця, рівень протидії. Такий науковий підхід став основою для розвитку тактики в умовах активної протидії, створення комплексних моделей дій під час розслідування злочинів, вчинених організованими формами злочинності, а також використання психологічних закономірностей поведінки учасників організованих злочинних угруповань під час проведення слідчих (розшукових) дій.

У працях академіка В. Ю. Шепітька простежується інший важливий аспект: провідна роль тактичних операцій як інтегративних конструкцій, що поєднують у собі процесуальні, тактичні та організаційні елементи. Саме ця риса тактичної операції робить її ефективним інструментом у розслідуванні злочинів, що мають складну структурну побудову, включаючи ієрархічність, рольовий розподіл і розгалуженість зв'язків.

Розуміння тактичної операції як системного інструмента протидії злочинним проявам лежить в основі сучасних методичних підходів до документування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Однак зміни характеру злочинної діяльності – передусім її цифровізація, транснаціональність, складна фінансова інженерія – створюють необхідність подальшого розвитку цих положень у напрямках, які вимагають адаптації до нових форм кримінальної поведінки.

Саме тут виникає можливість інноваційного розвитку ідей, закладених академіком В. Ю. Шепітьком, із збереженням його методологічної логіки.

Розглядаючи можливість подальшого розвитку криміналістичних підходів до розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, ми впевнені, що необхідно виходити з фундаменту, який заклав у своїх дослідженнях академік В. Ю. Шепітько.

Виклад основного матеріалу

Сучасна злочинність, особливо вчинена організованими злочинними угрупованнями, набула рис, які кардинально відрізняють її від злочинності попередніх десятиріч. Організована злочинність трансформувалася зі стійких локальних угруповань у складні, органічно цілісні системи. Вони часто мають транснаціональний характер, що становить загрозу економічному та демократичному розвитку країн у ХХІ ст. Крім того, ці структури активно використовують високотехнологічні засоби, зокрема, кіберпростір, для вчинення злочинів, легалізації доходів, отриманих від організованої злочинної діяльності, та фінансування тероризму.

Класичні криміналістичні методики, які здебільшого були орієнтовані на виявлення фізичних слідів і доказування окремих епізодів, виявилися недостатньо ефективними для протидії злочинам, вчиненим організованим злочинним угрупованням, діяльність яких часто є багатостадійним «ланцюгом» кримінально-правових діянь. Наприклад, кінцеве шахрайство може бути лише видимою частиною складної схеми, що включає «відмивання» прибутків через криптоактиви.

Ефективне розслідування вимагає системного підходу, орієнтованого на викриття злочинного підприємства в цілому, і, що особливо важливо, доказування наявності корумпованих зв'язків, які забезпечують його функціонування. Таким чином, акцент зміщується з розслідування конкретного злочину на розслідування цілісної структурованої злочинної діяльності, що диктує необхідність перегляду концептуального апарату криміналістичної методики.

Класична система організації розслідування злочинів включала чотири основні рівні: перший рівень мав своїм об'єктом розслідування як специфічної форми діяльності органів досудового слідства, систему, що забезпечує ефективність функціонування її елементів; другий (управлінський) рівень визначав особливості організації розслідування злочинів через призму управління певним родом діяльності; третій рівень визначав основи організації конкретної методики розслідування, спрямованої на застосування найбільш ефективних рекомендацій; четвертий рівень (тактичний) окреслює організацію проведення окремих слідчих (розшукових) дій або організаційно-технічних заходів.

Незважаючи на фундаментальне значення цієї класифікації, у контексті боротьби з сучасною організованою злочинністю вона демонструє

концептуальні прогалини. По-перше, вищий (системний) рівень, орієнтований на внутрішню ефективність відомств, не відображає гострої потреби в міжнародній інтеграції та протидії транснаціональній організованій злочинності. По-друге, тактичний рівень (четвертий) не може адекватно вмістити складність цифрової криміналістики. Робота з цифровими доказами, такими як криптоактиви або дані OSINT, вимагає не просто організаційно-технічного заходу, а застосування спеціальних процесуальних і технічних стандартів (хешування, ланцюг збереження, тощо), які виходять за рамки простої «організації окремої слідчої (розшукової) дії».

Для подолання цих недоліків і вдосконалення слідчої роботи пропонується функціональна чотирирівнева модель. Ця модель поєднує стратегічне управління, комплексне методологічне забезпечення, тактико-організаційне виконання та стандартизовану інструментально-технологічну базу. Нова структура забезпечує не лише внутрішню ефективність, а й гарантує процесуальну допустимість високотехнологічних доказів та можливість їхнього транскордонного використання.

Перший рівень. Стратегічний інституційний – визначає загальну готовність правоохоронної та судової системи протистояти організованим формам злочинності. Його головна задача – забезпечення політичної, правової та ресурсної основи для протидії організованими злочинними угрупованням.

Ключовим елементом цього рівня є міжнародна співпраця. В умовах транснаціоналізації злочинності, вищий рівень організації розслідування обов'язково включає створення та підтримку функціонування Спільних слідчих груп (JITs – Joint Investigation Teams). Прикладом є JIT, створена за підтримки Євроюсту, до якої входять Україна, Польща, Литва, Естонія, Латвія, Словаччина та Румунія, і яка займається розслідуванням тяжких міжнародних злочинів, включаючи геноцид та воєнні злочини¹. Такі групи є інституційним вирішенням проблеми юрисдикційної та транскордонної складності діяльності організованих злочинних угруповань.

¹ Робота JIT буде продовжена на 2 роки – спільна заява учасників міжнародної слідчої групи, яка розслідує найтяжчі воєнні злочини рф в Україні/ Офіс Генерального Прокурора. 29.02.2024. URL: gp.gov.ua/ua/posts/robota-jit-buda/ua/posts/robota-jit-bude-prodovzena-na-2-roki-spilna-zayava-ucasnikiv-miznaroe-prodovzena-na-2-roki-spilna-zayava-ucasnikiv-miznarodnoyi-slidcoyi-grupi-yaka-rozsliduje-naityazci-vojenni-zlocinirf-v-ukrayini

Ефективність цих стратегічних рішень (Перший рівень) безпосередньо залежить від технічних можливостей та процедурних стандартів, визначених на Інструментальному рівні (Четвертий рівень). Для того, щоб результати роботи ЛТs були юридично вагомими, національні органи повинні забезпечити уніфікацію внутрішніх стандартів з міжнародними для забезпечення транскордонного обігу електронних доказів¹. Таким чином, стратегічне управління має включати обов'язкове впровадження стандартизованих технічних протоколів ще на етапі збору доказів.

В контексті транскордонного обігу електронних доказів, критичним є дотримання принципу «внутрішньої еквівалентності». Це означає, що процедури отримання та фіксації цифрових доказів у одній юрисдикції мають бути достатньо надійними та прозорими, щоб їх прийняли в іншій.

Другий рівень. Комплексна видова методологія, яка стосується розробки рекомендацій для розслідування окремих різновидів злочинної діяльності угруповань. На відміну від класичних методик, які фокусуються на кримінально-правовій кваліфікації окремого діяння, ця методика орієнтована на системне викриття злочинного ланцюга та структури.

Розробка методик цього рівня повинна ґрунтуватися на функціональній структурі злочинної організації, яка зазвичай включає керівництво, «розвідку»/«контррозвідку», спеціалістів, кураторів, відділи матеріального забезпечення та безпосередніх виконавців. Такий функціональний підхід дозволяє ідентифікувати найвразливіші ланки, а також доказувати корумповані зв'язки, що є критичним для знешкодження організованих злочинних угруповань.

Криміналістичний аналіз/характеристика на цьому рівні зміщує акцент на доказування стійкості, згуртованості та ієрархічності структури, навіть якщо відмінності між організованою групою та злочинною організацією залишаються предметом дискусії у кримінальному праві. Крім того, методологія має бути комплексною (або «ланцюговою»), пропонуючи рекомендації для розслідування різних за кваліфікацією

¹ Докладніше див.: Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ Національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Вип. 05. 2025. Частина 3. С. 239–255. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/39–2.pdf>

злочинних діянь, які вчиняються у єдиному ланцюзі, наприклад, злочини у сфері оподаткування, що можуть бути частиною ширшої схеми злочинної діяльності економічної спрямованості.

Третій рівень. Тактико-організаційний рівень забезпечує екстраполяцію загальних методологічних рекомендацій Другого рівня відповідно до обставин конкретної слідчої ситуації. Об'єктом є організація конкретного кримінального провадження, включаючи планування розслідування, управління ресурсами та координацію слідчо-оперативної групи.

Особливості планування розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, вимагають висунення типових слідчих версій вже на початковому етапі, базуючись на незначному об'ємі первинної інформації. Виявленню організованого угруповання здебільшого сприяють результати оперативно-розшукової діяльності, які допомагають у висуненні версій, плануванні та розробці тактики слідчих (розшукових) дій. Ознаки організованості, такі як продуманість, зухвалість діяння чи складний спосіб його вчинення, можуть бути встановлені вже під час огляду місця події.

Ключовим моментом на цьому рівні є забезпечення тісної, безперервної та погодженої взаємодії слідчих та оперативних підрозділів. Оперативно-розшукова інформація є важливою для планування розслідування, але її використання створює потенційні процесуальні ризики. Необхідна сувора процесуальна рамка для узгодження результатів застосування оперативно-розшукових заходів з матеріалами досудового розслідування. Така інтеграція повинна гарантувати, що «ланцюг збереження доказів» не буде порушений на етапі трансформації оперативних даних у процесуально допустимі докази, що є фундаментальною вимогою для подальшого судового розгляду.

Відсутність належної процедури трансформації відомчих інформаційних масивів (результатів оперативно-розшукової діяльності) у процесуальну форму створює значний ризик недопустимості кінцевих доказів. На інструментальному та тактико-організаційному рівнях необхідно запровадити уніфіковані контрольні переліки та шаблони документування, що включають відповідні документи, які підтверджують джерело походження інформації та її подальшу інтеграцію у слідчі (розшукові) дії. Це забезпечує відповідність уніфікованому тесту допустимості електронних доказів: «походження – відкриття – відтворюваність».

Четвертий рівень. Інструментальний та цифровий рівень є найбільш динамічним і критично важливим для сучасної криміналістичної методики виявлення та розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Його функція полягає в організації та виконанні окремої процесуальної дії з використанням високотехнологічних засобів та забезпеченні допустимості отриманих цифрових доказів.

Сфера впливу Інструментального рівня охоплює цифрову криміналістику (Digital Forensics), криміналістику відкритих джерел (OSINT-forensics), а також спеціалізовану роботу з криптоактивами, геоданими та хмарними сервісами. Невідповідність процедур збору, фіксації та збереження цифрових слідів міжнародним стандартам (таким як Berkeley Protocol, ENFSI, NIST) прямо призводить до недійсності доказів у суді.

Злочинні організації активно використовують криптовалюти для легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, а також для фінансування тероризму та шахрайства. Розробка ефективних методів відстеження та розслідування цих діянь є ключовою для Інструментального рівня.

Першим кроком є визначення правової класифікації ролей криптовалюти у кримінальному провадженні. Криптоактиви можуть виступати як: об'єкт злочину (наприклад, у випадках викрадення), предмет злочину (наприклад, майновий актив, що підлягає конфіскації), засіб злочину (наприклад, оплата незаконних послуг чи надання неправомірної вигоди).

Методологічні вимоги на цьому етапі зосереджені на розробці процесуально-криміналістичної рамки, яка гарантує належність, допустимість і відтворюваність цифрових доказів, пов'язаних із криптоактивами. Це критично важливо, оскільки блокчейн, хоч і забезпечує можливість для розслідування, вимагає використання специфічних методів для трансформації технічних даних (on-chain data) у процесуальні докази.

Використання інформації з відкритих джерел (OSINT) є незамінним інструментом для отримання розвідувальної інформації щодо організованих злочинних угруповань. Однак, у сучасній криміналістиці OSINT повинен бути трансформований із простого розвідувального інструменту (що використовується на третьому рівні для планування) у джерело допустимих доказів (OSINT-forensics).

Процедура OSINT-forensics вимагає дотримання суворих вимог до автентифікації та збереження даних: точної фіксації (використання стандартизованих протоколів огляду вебресурсів/API); ланцюгу збереження доказів (Chain of Custody) (ведення детального журналу аудиту (audit trail) та дотримання ланцюга збереження доказів); верифікації геоданих (для верифікації геоданих і картографічних матеріалів необхідне застосування алгоритмів судової перевірки координат, що включає подвійну проєкцію та крос-валідацію з телеком-логами/офіційними довідками).

Налагодження співпраці між практиками OSINT та слідчо-оперативними групами необхідне для вдосконалення допустимості доказів OSINT у суді.

В умовах дефіциту автономної дефініції «цифрових доказів» у Кримінальному процесуальному кодексі України, забезпечення їхньої допустимості досягається завдяки суворому дотриманню уніфікованого поетапного алгоритму інтеграції. Цей алгоритм, розроблений на основі міжнародних стандартів (Berkeley Protocol, ENFSI, NIST), виступає як *de facto* процесуальна вимога, що забезпечує належність, допустимість і достовірність¹.

Перегляд класичної рівневої системи криміналістичних методик виявив необхідність переходу від орієнтації на локальне розслідування окремих злочинів до системної протидії злочинному підприємству, що діє у цифровому та транснаціональному просторі.

Модернізована чотирирівнева модель забезпечує послідовний зв'язок між найвищим стратегічним рівнем (міжнародна співпраця), комплексною методологією (розслідування ланцюга злочинів та структури організованого злочинного угруповання), тактико-організаційним рівнем (планування на основі оперативно-розшукової інформації та координація слідчо-оперативної групи) та найважливішим інструментальним/цифровим рівнем (забезпечення допустимості високотехнологічних доказів).

Успіх розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, залежить від безперервної узгодженості цих

¹ Докладніше див.: Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ Національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Вип. 05. 2025. Частина 3. С. 239–255. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/39-2.pdf>

рівнів, де критично важливим елементом стає забезпечення цілісності інформації та її процесуальної чистоти. Недотримання технічних стандартів на інструментальному рівні, ставить під загрозу весь процес доказування, незалежно від стратегічних успіхів.

Аналізуючи погляди на особливості структури і сутність криміналістичної характеристики, описані в криміналістичній літературі, поняття *криміналістичної характеристики злочинів, вчинених в організованих формах співучасті*, можна сформулювати, як систематизовану сукупність типових ознак, обумовлених її структурою, що характеризують і відбивають погоджену діяльність учасників злочинних угруповань під час підготовки і безпосереднього вчинення злочинів, а також при здійсненні протидії розслідуванню.

На нашу думку, необхідні розподіл і розробка, як загальної криміналістичної характеристики організованої злочинності, так і криміналістичних характеристик окремих видів злочинів, вчинених в організованих формах співучасті.

Однак, організовану злочинність не можна розглядати і вивчати у відриві від традиційної злочинності, тому що злочини, вчинені в організованих формах співучасті, містять багато спільного з аналогічними діями загальнокримінальної злочинності і злочинами у сфері економіки. Виходячи з цього уявляється, що криміналістична характеристика злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, в змістовному аспекті деякою мірою аналогічна криміналістичній характеристиці злочинів взагалі, маючи при цьому ряд особливостей.

Ґрунтуючись на структурі криміналістичної характеристики злочинів і основних напрямках криміналістичного вивчення злочинної діяльності та її протидії, до криміналістичної характеристики злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, доцільно включати:

- дані про характеристику організованої злочинності (базові види, допоміжні, споріднені, побічні злочини);
- характеристику її розвитку (витоки, динаміка, інтенсивність);
- характеристику сфери (області) здійснення організованої злочинності і предмета посягання (аналіз сфери (кіберпростір, фінансово-кредитний сектор, сфера неплатоспроможності) та предмета кримінального інтересу (наприклад, криптоактиви, державні активи, фінансові ресурси));

- відомості про типові схеми, технологію, механізм вчинення злочинів, вчинених в організованих формах співучасті;
- характеристику системи даних про способи підготовки, вчинення і приховання злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, і типових наслідків їх застосування (типові схеми, технологія та механізм вчинення злочинів, орієнтовані на викриття *всього ланцюга* кримінально-правових діянь);
- характеристику обстановки вчинення злочинів, вчинених в організованих формах співучасті (місце, час, умови);
- характеристику організації і методів здійснення розвідки, прийомів збору інформації, необхідної для вчинення злочинів, вчинених в організованих формах співучасті (як при підготовці і вчиненні злочинів, так і в процесі їх розкриття і розслідування);
- характеристику злочинних угруповань (рівень, структура, прийоми добору і вербування нових учасників, організація їх навчання, розподіл функціональних обов'язків, регламентування поведінки), а також його зв'язків (у тому числі міжнародних) і взаємин з іншими угрупованнями;
- характеристику методів, способів і прийомів встановлення корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, органах державної влади і управління, і способів їх використання;
- характеристику особистості учасників злочинних угруповань (відповідно їх місця в ієрархічній структурі (наприклад, спеціалісти з ІТ, фінансисти, «силовики» та ін.));
- характеристику мотивів і цілей злочинів, вчинених в організованих формах співучасті;
- характеристику особистості можливих жертв злочинів, вчинених в організованих формах співучасті (включаючи службове положення, наявність зв'язків з злочинними угрупованнями та ін.)¹;
- характеристику інструментальних та цифрових слідів (враховуючи вплив четвертого рівня, це: типові ознаки використання високотехнологічних засобів (комп'ютери, хмарні сервіси, месенджери, анонімні мережі) та характерні сліди (логі, метадані, геодані), що дозволяють встановити *обстановку* вчинення злочину; класифікація ролі

¹ Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.

криптовалют у механізмі злочину (об'єкт, предмет, засіб) та ознаки, що потребують застосування тріангуляційної моделі перевірки даних тощо).

Деталізація ключових елементів криміналістичної характеристики злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, розкриває системний та багатоплановий характер сучасної злочинності.

Криміналістична оцінка злочинів, вчинених організованими угрупованнями, нерозривно пов'язана з предметом посягання, який є важливим системоутворюючим елементом. Головна мета цих формувань полягає у систематичному отриманні незаконних надприбутків, які потім використовуються для розширення злочинного промислу та інтеграції як у нелегальний, так і в легальний бізнес. Якщо в основі традиційної кримінальної діяльності лежать посягання на матеріальні цінності (гроші, коштовності, сировина, цінні папери), то в сучасних умовах до сфери інтересів організованих злочинних угруповань активно входять інтелектуальні активи. Викрадення передових технологій, комп'ютерних програм та цінної комп'ютерної інформації стає дедалі важливішим джерелом кримінального доходу.

Крім того, критичним і стратегічним ресурсом, що привертає увагу угруповань, є посади з високими державними повноваженнями у владних та правоохоронних структурах. Контроль над цими посадами реалізується або через налагодження корумпованих зв'язків, або через цілеспрямоване просування та впровадження власних ставлеників, забезпечуючи таким чином режим сприяння злочинній діяльності. Дані про націленість злочинного посягання дозволяють встановити сфери впливу угруповання на галузі економіки та легального підприємництва. Організовані злочинні угруповання максимально охоплюють ключові ланки господарського механізму, включаючи кредитно-банківську, зовнішньоекономічну та торгово-комерційну діяльність. Водночас, вони контролюють традиційні джерела надприбутків у нелегальній економіці, такі як наркобізнес, торгівля зброєю та людський трафік. Саме ці нелегальні сфери генерують величезні капітали, які згодом «відмиваються» через легальні та напівлегальні сектори.

Для криміналістичної характеристики ключове значення має класифікація організованих форм співучасті, від якої залежать і способи вчинення злочинів. Практика дозволяє виділити чотири основні рівні: злочинна група за попередньою змовою (зародковий стан, що діє без

чіткого лідера і схильний до загальнокримінальних діянь); організована злочинна група, яка має чіткий розподіл ролей, субординацію та стійкість, а її злочини є продуманими та узгодженими; злочинна організація, що є стійким, ієрархічно організованим об'єднанням з обов'язковою системою захисту за допомогою корумпованих зв'язків; та найвищий рівень – злочинна фінансово-промислова група, яка об'єднує легальні та нелегальні підприємства, має власну матеріальну базу та часто переслідує політичні цілі. Принципово важливо, що корумповані зв'язки у владних структурах є обов'язковим «супутником» для злочинних організацій (3-го та 4-го рівнів), забезпечуючи їхню тривалість та вагомість.

Структура угруповань є складною і функціональною, включаючи керівні (елітарні) ланки, які визначають стратегію та займаються легалізацією капіталу; виконавські ланки (вчинення конкретних злочинів); та групи середньої ланки, які мають організаційно-контрольні повноваження, а також групу забезпечення безпеки («парасолька безпеки»). «Парасолька безпеки» включає як внутрішніх членів (конспірація, розвідка/контррозвідка), так і зовнішніх осіб – представників влади, юристів, журналістів, які надають послуги, що перешкоджають виявленню та розслідуванню, іноді навіть не усвідомлюючи повної міри своєї участі у злочинній діяльності.

Способи вчинення злочинів угрупованнями другого, третього та четвертого рівнів завжди передбачають складну та тривалу підготовчу діяльність, що є основою механізму злочинної діяльності. Ця підготовка поділяється на дві частини:

1. Підготовка до вчинення злочину. Включає визначення мети, обрання об'єкта, підбір учасників за професійними критеріями (навички, злочинний досвід), детальну розвідку об'єкта, розробку плану дій та створення сховищ зброярь і засобів.

2. Підготовка до приховування. Включає завчасне встановлення корумпованих зв'язків для створення режиму сприяння, розробку плану зі створення неправдивого алібі, підбір засобів маскуванню, фальшивих документів та засобів для знищення слідів.

Дані про цю стадію підготовки мають критичне прогностичне значення для висування слідчих версій. Слід відзначити, що чим вищий ступінь організованості угруповання, тим більш узгодженими та продуманими є дії його учасників з протидії виявленню та розслідуванню.

Для угруповань 3-го та 4-го рівнів корисливо-насильницькі злочини (вбивства на замовлення, захоплення заручників та ін.) часто супроводжуються зухвалістю та жорстокістю, причому їхня мета полягає не лише у збагаченні, а й у підтримці, розвитку та функціонуванні самої структури угруповання. Саме тому дослідження механізму злочинної діяльності, включаючи її посткримінальну поведінку, є необхідним для розробки ефективних методів подолання протидії розслідуванню.

Початку розслідування звичайно передують різні за тривалістю перевірка діяльності злочинного угруповання, що полягає у виявленні, вивченні, накопичуванні необхідної інформації і відповідному процесуальному документуванні злочинної діяльності із використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності, застосування якої регламентовано Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». При цьому слід зазначити, що суб'єкти оперативно-розшукової діяльності в процесі тривалої перевірки злочинної діяльності угруповань повинні розробити систему накопичування і передачі слідчому інформації для її реалізації процесуальним шляхом, що дозволить відповідно до вимог КПК України вчасно і ефективно почати розслідування.

Матеріали такої перевірки злочинної діяльності угруповань повинні передаватися частинами чи в цілому слідчим підрозділам у звичайному порядку з дотриманням усіх необхідних заходів, визначених КПК України.

У процесі перевірки і з початком розслідування працівникам слідчих та оперативних підрозділів необхідно звертати увагу на конкретні ознаки прояву організованої злочинності, а саме:

- складний спосіб здійснення злочинних акцій і забезпечення безпеки для конкретних учасників їх вчинення за участі в них декількох виконавців з чітким розподілом рольових функцій;
- характер спрямованості злочинних акцій, пов'язаних з одержанням великих грошових сум чи значних матеріальних цінностей;
- ретельно продуманий (невипадковий) вибір об'єктів злочинного посягання;
- специфічне поводження затриманих підозрюваних осіб (наприклад, відмовлення від дачі показань, які супроводжується погрозами на адресу слідчого і т.ін.);

- часта відсутність свідків чи їх повна «непоінформованість», нещирість потерпілих і свідків;
- швидке спрацьовування захисних засобів, характерних саме для злочинних угруповань, групи безпеки, «своїх» адвокатів (спроби підкупу або погроз слідчому і його близьким, тиск на слідчого з боку «впливових» осіб і ін.).

Цей перелік не є вичерпним. Але далеко не всі навіть перераховані ознаки можуть бути встановлені.

У цьому зв'язку інтерес представляють обставини, що підлягають встановленню у справах про злочини, вчинені злочинними угрупованнями, серед яких можна виділити наступні: обставини, що характеризують злочинне угруповання; обставини, що характеризують напрями організованої злочинності (сфери і напрями злочинної діяльності, конкретні факти проведення злочинних акцій (де, коли відкрито кримінальні провадження; якщо є засуджені, то хто і де відбуває покарання і т.ін.), обставини, що характеризують корумповані зв'язки угруповання (органи і рівні використання корумпованих зв'язків, механізм їх встановлення і застосування в організованій злочинності; місця зустрічей і контактів; форми взаємовигідних відносин і т.ін.).

Одним із важливих компонентів у структурі методики виявлення і розслідування діяльності злочинних угруповань є відкриття кримінального провадження. Приводами подібного роду, як правило, служать: заяви і листи громадян (потерпілих, свідків і ін.); повідомлення засобів масової інформації, у яких міститься інформація у відношенні конкретних службових осіб або діяльності окремих злочинних угруповань; дані контрольно-ревізійних та податкових органів, а також громадських об'єднань, підприємств, тощо; дані, отримані в процесі оперативно-розшукової діяльності, а також у результаті проведення слідчих (розшукових) дій по вже відкритих або розслідуваних кримінальних провадженнях.

Використовуючи дані оперативно-довідкових і криміналістичних обліків, зведення про особистість свідків і співучасників злочинної діяльності, слідчим проводяться первісні дії, спрямовані на з'ясування достовірності отриманої інформації. При цьому з метою досягнення найкращого результату доцільним є застосування гласних і негласних способів такої перевірки.

При виявленні ознак діяльності злочинних угруповань на початку розслідування й у процесі досудового слідства, виникають різноманіт-

ні і дуже специфічні криміналістичні ситуації оперативно-розшукового і слідчого характеру.

У працях академіка В. Ю. Шепітька послідовно обґрунтовано, що будь-яка методика – статична чи динамічна – приречена на декларативність, якщо не враховує реальну інформаційну ситуацію на момент прийняття рішень слідчим. Ця думка напряду корелює з потребами сучасного розслідування організованої злочинності, оскільки саме в цій сфері слідчі ситуації змінюються найшвидше, а обсяг насичення дезінформацією, протидією та «затемненням» обставин набуває найвищого рівня.

При цьому під криміналістичною ситуацією, на наш погляд, можна розуміти сукупність умов і обставин, що характеризують сприятливий чи несприятливий характер розслідування на дослідному, слідчому і постслідчому етапах, і відбиваючих інформаційний, тактичний, управлінський і організаційно-структурний стан розслідування.

Криміналістичним ситуаціям, що виникають при розслідуванні злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, властиві ряд особливостей, а саме:

1) у зв'язку з наявністю в злочинних угруповань корумпованих зв'язків, у тому числі і у правоохоронних органах, досить часто інформація, яка містить результати слідчої та оперативно-розшукової діяльності, стає надбанням злочинного угруповання, яке є фігурантом розслідування. У силу цього з боку угруповання застосовуються заходи, спрямовані на забезпечення контролю і передбачування можливих «ходів» слідства. Звичайно, усіх нюансів конкретної слідчої ситуації у подібних випадках злочинці знати не можуть, але деякою інформацією, що об'єктивно формує ситуацію, вони все-таки можуть володіти, по-своєму її інтерпретувати і використовувати у своїх інтересах;

2) на підставі зазначеного, а також того, що слідству протистоять співники затриманих, розслідування носить проблемний характер, ускладнене значною кількістю фактів протидії з боку ще не ліквідованого злочинного угруповання;

3) в інформаційній основі таких ситуацій, особливо первісних, звичайно міститься більше оперативно-розшукових і в основному орієнтуючих даних, ніж кримінально-процесуальних, що теж у деякій мірі визначає їх проблематичність.

Криміналістичні ситуації у провадженнях такого роду, на відміну від описаних у літературі слідчих ситуацій, можуть носити не тільки слідчий, але і дослідчий, і постслідчий характер.

Дослідчі ситуації, що виникають при розслідуванні злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, у деяких випадках, особливо коли злочинне угруповання (або окремі співучасники такого угруповання) досить довгий час знаходяться під контролем чи в оперативній розробці правоохоронних органів, здобувають дуже значну роль і вплив на хід і результати слідства.

У свою чергу, постслідчі ситуації, що виникають при розслідуванні злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, характерні для випадків, щодо яких, незважаючи на зусилля слідства, вдається виявити чи засудити не всіх, а якусь частину учасників угруповання.

Своєчасна оцінка ситуації має важливе значення для правильної орієнтації слідства у сформованому положенні об'єктів, процесів і явищ до того чи іншого моменту, пов'язаного з необхідністю прийняття процесуальних і криміналістичних рішень і визначенням шляхів і засобів розслідування.

Серед слідчих ситуацій, притаманних розслідуванню злочинів, вчинених в організованими злочинними угрупованнями, можна виділити наступні:

1. Найбільш типовими для даної категорії проваджень є так звані *«контрольовані»* і *«неконтрольовані»* ситуації.

Контроль може здійснюватися як оперативно-розшуковими органами у період збору і накопичування розвідувальної оперативної інформації, так і процесуальними засобами у процесі розслідування.

До цієї групи ситуацій можна віднести ситуації, пов'язані з фактом виявлення в корумпованих зв'язків угруповання із представниками правоохоронних органів, органів державної влади і управління.

Проаналізувавши матеріали практики, ці ситуації, на наш погляд, можна розподілити на наступні підситуації:

а) *інформація про наявність корумпованих зв'язків надійшла у результаті проведення оперативно-розшукових заходів відносно окремих співучасників злочинних угруповань (контрольована ситуація).*

У цій ситуації існує оперативна інформація як про спрямованість злочинної діяльності угруповання, його структуру, лідуюче ядро, активних учасників злочинних акцій, так і про характер використання

корумпованих зв'язків з тими чи іншими представниками державних або управлінських структур.

При цьому важливого значення набуває організація проведення первісних слідчих (розшукових) дій, що мають свою специфіку та визначаються характером і напрямом діяльності тієї чи іншої кримінальної структури і інших ознак угруповання, а також рівнем встановлених корумпованих зв'язків. До таких дій можна віднести, як правило, обшук місць зберігання документів (з їх вилученням), у тому числі і зафіксованих комп'ютерною технікою (за участі відповідних фахівців), затримання і допити підозрюваних, допити свідків, призначення різного роду експертиз. Проведення первісних слідчих (розшукових) дій повинне бути цілеспрямованим, сприяти одержанню такої інформації, що стане надалі доказуючою базою і забезпечить оперативність та результативність подальшого розслідування.

Зокрема слідчі органи повинні акцентувати увагу на невідкладному проведенні групових обшуків як на місцях роботи підозрюваних, так і за місцем їх мешкання і реєстрації з метою виявлення даних, що свідчать про причетність зазначених осіб до вчинення злочинів в організованих формах співучасті. Предметом обшуку в таких випадках може бути і документація, що відноситься до діяльності тієї чи іншої структури, записи про розрахунки зі співучасниками, їх адреси, колективні фотографії, найменування різних філій і фірм, і інші дані, які свідчать про участь у протиправній діяльності.

До первісних слідчих (розшукових) дій можливо віднести допит осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів в організованих формах співучасті. Теорія розслідування і практика свідчить про те, що первісні допити можуть дати у ряді випадків більш широку інформацію: допитувані не підготовлені, не продумані аргументи, «не підключені» корумповані зв'язки у різних органах влади і управління, раптовість постановки окремих питань створює психологічну напругу, що сприяє одержанню правдивих показань. Саме тому такі допити повинні бути спрямовані на максимальну деталізацію всіх даних, про які інформують допитувані особи.

Отримана в результаті проведення зазначених слідчих (розшукових) дій інформація дасть можливість виявити нові джерела інформації, позначити коло осіб, які можуть зацікавити слідство.

Для з'ясування і встановлення даних у провадженні, а також досягнення цілей розслідування злочинів, вчинених в організованих фор-

мах співучасті, поряд з окремими слідчими і організаційними діями необхідне застосування криміналістичних операцій – відповідних комплексів зазначених дій і заходів.

Розділяючи думку Г. А. Матусовського і В. Ю. Шепітько, можна зробити висновок про існування наступної системи криміналістичних комплексів дій слідчого:

- тактико-криміналістична комбінація (тактична комбінація) прийомів проведення визначеної слідчої дії;
- тактико-криміналістична операція (тактична операція) рішення слідчих задач у межах етапу (окремого його періоду, епізодів) розслідування;
- методико-криміналістична операція вирішення загальних, основних, головних (стратегічних) задач розслідування ¹.

Такий підхід особливо важливий для методики розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, особливо що стосується злочинної діяльності угруповань третього та четвертого рівнів.

Під час розслідування таких злочинів, на наш погляд, доцільним можливо вважати проведення криміналістичних операцій, спрямованих на: припинення і попередження злочинних акцій, що розпочалися і готуються; затримання злочинців «на гарячому»; викриття злочинців; виявлення і аналіз документів, які відбивають рух коштів і матеріальних цінностей, що стали предметом посягання, або інших, зв'язаних з цим джерел інформації; виявлення осіб, не тільки безпосередньо пов'язаних із незаконною господарсько-фінансовою діяльністю, але і причетних до організованої злочинної діяльності; розшук майна і цінностей; встановлення зв'язків злочинців, у тому числі корумпованих; забезпечення захисту потерпілих і свідків (відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.) і ін.

Кожна із застосованих операцій повинна бути ретельно спланована разом із працівниками оперативних підрозділів. У плані визначається сприятливий час і місце її проведення, число виконавців, розпо-

¹ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. с. 149–156.; Шепітько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами и преступными организациями. Харьков: Национальная юридическая академия им. Яр. Мудрого, 2000. с.56–63.

діл ролей, характер використовуваних технічних засобів і методів, порядок фіксації результатів.

Криміналістичні операції при розслідуванні злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, можуть проводитися і після закінчення досудового розслідування, у ході судового слідства (наприклад, забезпечення безпеки участі свідків і потерпілих), а також характерні для постслідчих ситуацій, розглянутих раніше.

Без відповідних матеріальних джерел доказів ефективно розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, неможливе. Тому широко повинні використовуватися аудіо-, фото- і відеозапис, засоби електронного прослуховування і спостереження, а також інші засоби спеціальної техніки, які використовуються в процесі оперативно-розшукової роботи.

Для успіху розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, необхідно як можна ширше використовувати дані інформаційно-довідкових обліків, існуючих автоматизованих інформаційно-пошукових систем і вже накопичений в окремих слідчо-оперативних підрозділах масив комп'ютерної інформації про осіб і організації, підозрюваних у причетності до злочинної діяльності окремих угруповань; про вчиненні, розслідуванні злочини та злочини, що знаходяться у стадії розслідування.

б) інформація про наявність у злочинних угруповань корумпованих зв'язків надійшла у результаті розслідування конкретного факту прояву корупції (наприклад, одержання неправомірної вигоди та ін.) (контрольована ситуація).

У цій ситуації існує достатня інформація про причетних до злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, представників правоохоронних органів, органів державної влади і управління, особливостях їхніх корумпованих зв'язків із злочинним угрупованням. Однак, відсутня інформація (або існує часткова) про саме угруповання і спрямованість злочинної діяльності.

У такій ситуації необхідним є проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, спрямованих на закріплення доказів щодо прояву корупції, а саме: допит підозрюваного, свідків, потерпілих, обшук з подальшим оглядом і вилученням документації (або предмету одержання неправомірної вигоди), обшук за місцем проживання і роботи і т.ін., а також здійснення ряду негласних слідчих (розшукових) дій щодо

виявлення і документування організованої злочинної діяльності угруповань.

в) інформація про корумповані зв'язки відсутня, хоча виявлені ознаки організованої злочинної діяльності угруповання свідчать про їх наявність (неконтрольована ситуація).

У цій ситуації існує лише розрізнена оперативна (орієнтуюча) інформація, що свідчить про діяльність конкретного угруповання.

У таких випадках, дії в основному слідчих та працівників оперативних підрозділів повинні бути спрямовані на вивчення організованої злочинної діяльності, встановлення фактів підготовки і здійснення окремих злочинних акцій з метою виявлення і документування можливих корумпованих зв'язків із представниками державних і управлінських структур.

2. Ситуації стратегічного і ситуації тактичного характеру.

Ситуації стратегічного характеру вбирають в себе незалежні від слідства позитивні чи негативні фактори, які полегшують чи заважають повному виявленню злочинів, вчинених в організованих формах співучасті. Найчастіше такі фактори пов'язані із впливом на хід розслідування політичних, міжнародних, правових, національних і інших обставин аналогічного рівня, а також представників корумпованих зв'язків у вищих ешелонах органів державної влади і управління. Такі фактори в окремих випадках роблять слідчого залежним від політичної і міжнародної боротьби, недосконалого кримінально-правового і кримінально-процесуального законодавства та інших дуже складних процесів, які відбуваються у нашому суспільстві.

Ситуації тактичного характеру можуть ускладнити чи полегшити досягнення якихось важливих проміжних задач розслідування і значним чином вплинути на вирішення стратегічних задач.

1. Залежно від відносин між учасниками процесу виділяються *конфліктні і безконфліктні ситуації*.

Серед конфліктних ситуацій варто виділити ситуації тактичного ризику, тобто ситуації, що загрожують провалом задумів слідчого і припускають негативний результат дій.

Тактика розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, здійснюється в ситуації ризику, що обумовлено недостатністю і суперечливістю інформації, складністю одержання нових даних, відсутністю повних зведень про злочинну діяльність, серйозною про-

тидією розслідуванню. Для того, щоб нейтралізувати можливість настання негативних наслідків ризику, на наш погляд, необхідно: проведення аналізу вихідної інформації, інформації, що надходить, яка супроводжується її постійною переоцінкою; визначення комплексу заходів для виправлення помилок і недопущення їх у майбутньому.

1. Ісі криміналістичні ситуації даної категорії проваджень можна, як вже вказувалося, розділити на *дослідчі, слідчі і постслідчі*.

У свою чергу слідчі ситуації можна розділити на ситуації, що відносяться до початкового, наступного і заключного етапів розслідування.

На початковому етапі розслідування слідчі ситуації залежать від наступних факторів:

а) чи перебувало злочинне угруповання (або особа, яка є підозрюваною у вчиненні службових злочинів) якийсь час під оперативним контролем правоохоронних органів, або про його існування стало відомо лише у результаті виявлення факту вчиненого злочину;

б) при відкритті кримінального провадження затримані головні учасники невідомого раніше злочинного угруповання (інформація про наявність корумпованих зв'язків відсутня);

в) ознаки організованої злочинної діяльності виявлені наприкінці цього етапу.

На наступному і заключному етапах розслідування слідчі ситуації повинні визначатися такими факторами:

а) характером зібраного до цього моменту фактичного матеріалу про обсяг і напрями злочинної діяльності угруповання;

б) наявністю повідомлень про те, які ланки злочинного угруповання чи конкретні особи є найбільш вразливими елементами її системи;

в) наявністю реальних умов, забезпечених зібраними оперативно-розшуковими і слідчими даними, необхідних для ліквідації керівного ядра угруповання і осіб, з якими встановлені корумповані зв'язки з метою повного знищення угруповання.

Результатом визначення і оцінки криміналістичної ситуації розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, є прийняття слідчим рішень і здійснення організаційно-правових, інформаційно-пізнавальних дій, спрямованих на нейтралізацію створеної ситуації і її розвиток у необхідному, вигідному для слідства напрямку.

Узагальнення досвіду розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, дозволяє запропонувати ряд загальних методичних вимог до розслідування злочинів даної категорії:

1) В процесі слідства необхідно якнайшвидше виявити злочинну спрямованість угруповання, діяльність якого розслідується, і можливість використання при її здійсненні корумпованих зв'язків.

Дана вимога зобов'язує слідчого мати на увазі наступне:

- встановлення ознак здійснення злочину, що розслідується, саме злочинним угрупованням дозволяє висунути обґрунтовану версію про те, що даний злочин для нього не є єдиним;

- якщо не з'ясовано, відношення даного злочину до кола злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, доцільно застосовувати при розслідуванні традиційні методики розслідування даного виду злочину. При виявленні ознак, які свідчать про те, що даний злочин, вчинено в організованих формах співучасті, звичайно застосовувана методика повинна бути істотно скоректована негайним створенням слідчо-оперативної групи, налагодженням необхідної системи взаємодії з оперативно-розшуковими органами і іншими негайними заходами;

- при виявленні однохарактерних чи різнохарактерних злочинів, вчинених одним злочинним угрупованням, необхідно за можливості організувати розслідування так, щоб дії оперативних і слідчих працівників були спрямовані на виявлення всіх злочинів, вчинених угрупованням, а також обставин, які свідчать про можливе використання ним корумпованих зв'язків.

2) Методика розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, повинна містити в собі систему слідчих і оперативно-розшукових заходів, які забезпечують у процесі розслідування протидію правоохоронних органів протиправним діям представників злочинних угруповань.

3) При використанні слідчим методики розслідування він повинен враховувати типові ті чи інші конкретні слідчі ситуації.

4) При плануванні розслідування злочинів, вже вчинених злочинним угрупованням і попередження можливих нових злочинних діянь варто враховувати, поряд з відносною стабільністю зони злочинної діяльності і тимчасових факторів, територіальну розкиданість і тимчасову циклічність діяльності окремих злочинних угруповань, а також використання ними корумпованих зв'язків.

У той же час необхідно враховувати, що в залежності від наявної обстановки, злочинна діяльність угруповань може на якийсь час припинятися, переміщатися до інших регіонів (включаючи окремі держа-

ви ближнього і дальнього зарубіжжя), знову відновлятися і навіть змінюватися за своєю цілеспрямованістю.

2) *Розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, не може бути успішним без чітко налагодженого механізму взаємодії, як слідчих і оперативно-розшукових органів, так і інших підрозділів правоохоронних органів і органів державної влади і управління.*

Саме такий шлях розслідування дозволить не тільки створити чітку систему дій всіх учасників розслідування і залучення до розслідування необхідних фахівців, але і найбільш раціонально розподілити між ними організаційні, тактико-методичні, пошукові і інші функції¹.

При розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, застосовуються як гласні, так і негласні слідчі (розшукові) дії відповідно до КПК України.

Загальні тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій, таких як: допит, одночасний допит двох і більше осіб, пред'явлення для впізнання, обшук, огляд, слідчий експеримент, призначення експертиз, а також негласних слідчих (розшукових) дій доволі докладно досліджено у криміналістичній літературі.

Однак, тактичні прийоми проведення зазначених слідчих (розшукових) дій мають характерну специфіку. Розглянемо окремі з них.

Так, особливе місце серед слідчих (розшукових) дій займає *допит*, який по-перше, є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією. Він вимагає від слідчого високої професійної культури, глибоких знань психології та майстерного володіння тактичними прийомами. В провадженнях щодо діяльності організованих злочинних угруповань, специфіка предмета допиту полягає у встановленні даних, що стосуються групового суб'єкта злочину, групових дій, індивідуалізації ролі та провини кожного учасника.

Стратегія допиту підозрюваних визначається характером злочинної діяльності (насиленницькі, економічні злочини, тощо), роллю учасника та його «дозлочинною» діяльністю. При вирішенні питання про черговість допиту, слід орієнтуватися на тих співучасників, які найбільш

¹ Детальніше, див.: Організована та економічна злочинність=Organised and financial crime : підручник / С. В. Ківалов, Б. М. Головкін, В. О. Туляков, Т. В. Мельничук, Л. І. Аркуша, В. І. Маркін, Д. Є. Крикливець ; за ред. В. О. Тулякова. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. 292 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.26025>

схильні до правдивих свідчень (особи, що відігравали другорядну роль, були скривджені при розподілі прибутків або перебувають в опозиції до лідера). Слідчий має право використовувати цей психічний стан допитуваних.

Так, при допиті організаторів (лідерів), необхідно встановити: як і в кого виник задум створення організованого злочинного угруповання, мотиви, послідовність його реалізації; передбачувану та фактичну злочинну діяльність, включаючи особисту участь лідера; способи вчинення та приховування злочинів, джерела інформації про них; структуру групи, матеріально-технічне оснащення, засоби зв'язку та конспірації; способи залучення нових членів, зв'язки з корумпованими елементами та групою захисту; механізм розподілу злочинних доходів, призначення «общака» та внутрішні конфлікти.

При цьому, при допиті безпосередніх виконавців з'ясовуються: конкретна особиста участь у злочинах; ініціатори та планувальники злочинів; відступи від початкового плану; заходи приховування (легенди при затриманні), місця збуту викраденого майна, наявність конспіративних квартир; частка отриманих цінностей та доступ до «общака»; взаємини зі співучасниками та причини залучення до угруповання.

Для досягнення цілей розслідування, поряд з окремими слідчими (розшуковими) діями, необхідне застосування криміналістичних операцій (комплексів дій), які є невід'ємною частиною методики розслідування діяльності організованих злочинних угруповань 3-го та 4-го рівнів. Ці операції спрямовані на: припинення злочинних акцій; затримання «на гарячому»; викриття злочинців; виявлення і аналіз документів, що відображають рух коштів та цінностей; розшук майна; встановлення корумпованих зв'язків та забезпечення захисту потерпілих і свідків.

Успіх розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, досягається завдяки дотриманню загальних методичних вимог: якнайшвидше виявлення злочинної спрямованості угруповання та можливих корумпованих зв'язків; негайне коректування традиційної методики при виявленні ознак організованого злочинного угруповання (створення слідчо-оперативних груп, налагодження взаємодії); забезпечення протидії злочинцям через систему слідчих та оперативно-розшукових заходів; врахування при плануванні територіальної розкиданості, тимчасової циклічності діяльності та потен-

ційного міжнародного переміщення угруповань. Зрештою, успіх можливий лише за умови чітко налагодженого механізму взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами та органами державної влади, що дозволяє раціонально розподілити організаційні, тактико-методичні та пошукові функції.

Також слідчий повинен завжди пам'ятати, що підозрювані, як правило, краще ніж будь-хто знають обставини підготовки, вчинення й приховання злочину, його мотиви й мету. Докази, що містяться в їхніх свідченнях можуть виявитися незамінними, і тоді їхня відсутність позначиться на повноті розслідування. Крім того, одержання повних і правдивих свідчень істотно прискорить розслідування, тому що з них слідчий довідається про існування інших джерел доказів, на розшук яких йому не буде потрібно витрачати сили й час. Усе це визначає завдання не тільки викрити підозрюваного у неправді, якщо він обрав такий спосіб протидії слідчому, але й перебороти відмову від давання свідчень.

Особливості тактики допиту співучасників злочинних угруповань як підозрюваних проявляються у специфіці формування психологічного й комунікативного контактів із допитуваними.

Відомі такі тактико-психологічні прийоми встановлення психологічного контакту з підозрюваними (обвинуваченими):

Звертання до логіки мислення допитуваного. Виражається цей прийом у тому, що слідчий аналізує разом із підслідним докази, що викривають його в учиненні злочину, переконуючи тим самим у необхідності дати правдиві свідчення.

Переконання допитуваного у доцільності відмови від заперечування й давання достовірних свідчень. У випадку, якщо підозрюваний відмовляється від давання свідчень у цілому або по окремих епізодах, слідчий роз'ясняє допитуваному, що це його право. Однак дати слідству свідчення – в інтересах підслідного, оскільки ніхто краще, ніж він, не має відомості про всі обставини злочину, у тому числі й такі, що пом'якшують його відповідальність.

Стимулювання позитивних властивостей особистості допитуваного. У цьому випадку слідчий звертається до виявлених позитивних якостей особистості й заслуг підслідного (його минулих успіхів, любові до близьких, самовідданих учинків тощо), а також до його почуттів (сорому, гордості, каяття тощо) з метою формування в нього правильної позиції на слідстві.

Вплив на допитуваного позитивними якостями особистості слідчого (об'єктивністю, принциповістю, справедливістю, увічливістю й ін.), спонукаючи його до відповідної поведінки. Особи, які не дали на допиті правдивих свідчень, пов'язують це значною мірою з негативною поведінкою слідчого (брутальність, а не об'єктивність, прояв надмірної зацікавленості у визнанні провини, байдужність до долі обвинуваченого, підвищений інтерес до минулих подій, негативні якості характеру).

Велике значення в допиті підозрюваного (обвинуваченого), спрямованого на виявлення організатора злочинного угруповання, має метод непрямих запитань. Він полягає в тому, що істотні для розслідування запитання маскуються серед зовні «безпечних», ніби далеких від події, що цікавить слідчого.

При цьому аналізується поінформованість підозрюваного про організатора (лідера), учасників злочину, про час, місце й способи його вчинення, знаряддя, що застосовувалися, й інші обставини.

Передбачаючи можливість протидії з боку підозрюваного слідчий повинен подумки актуалізувати можливу систему прийомів правомірного психічного впливу, ретельно обмірковувати систему додаткових, уточнюючих, «нагадуючих» і контрольних запитань щодо всіх наявних доказів. Постановка цих запитань може переслідувати такі цілі: одержання пояснень по наявних доказах, по доводах, висунутих на свій захист; одержання нових відомостей про факти, що мають значення для справи; усунення протиріч у наявних доказах; перевірка правдивості свідчень; одержання й нагромадження суперечливих відповідей для викриття хибності свідчень.

У тих випадках, коли допитуваний починає коливатися у виборі лінії поведінки, доцільно використовувати прийом нагромадження позитивних відповідей. При цьому йому ставляться лише такі запитання, на які можна одержати позитивні відповіді. Сформований стереотип взаємодії може полегшити надалі одержання відповідей на запитання.

Отже, основними завданнями при допиті, спрямованому на виявлення організатора (лідера) злочинного угруповання, є:

- заповнення прогалин вільної розповіді, уточнення непевних висловлень, з'ясування протиріч;
- надання допомоги допитуваному з метою більше повного відтворення ним окремих епізодів злочину, усунення протиріч;

- одержання контрольних даних для оцінки й перевірки свідчень;
- діагностика причин замовчування допитуваним окремих обставин злочину; психічне сприяння в подоланні «бар'єрів замовчання», нейтралізація мотивів замовчування;
- надання правомірного психологічного впливу на допитувану особу з метою одержання правдивих свідчень;
- діагностика й викриття неправдивих свідчень.

Найбільше складним для викриття є заздалегідь підготовлене хибне алібі, до якого найчастіше вдаються досвідчені злочинці, які є організаторами (лідерами) злочинних угруповань. Нерідко вони посиляються на вигадані події, однак частіше говорять про події, що дійсно мають місце, але з перестановкою окремих елементів події в часі або просторі. Перевіряється алібі за допомогою провадження різних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій (комбінацій). Водночас істотна роль у викритті хибного алібі належить допиту.

Із цією метою доцільно застосовувати такі тактичні прийоми:

1. Деталізація свідчень співучасників по обставинах, пов'язаних із заявленим алібі.

2. Негайний виклик на допит осіб, на яких послався підслідний, що заявив алібі; при виникненні протиріч у свідченнях можна відразу ж перейти до провадження одночасного допиту двох і більше вже допитаних осіб.

3. Пропозиція допитуваному, який заявив про алібі, дати докладні свідчення як про день, коли відбулася подія злочину, так і про дні, що передували або пішли за ним. Якщо алібі хибне, найчастіше свідчення про дні, не пов'язані з такою значною подією, як злочин, виявляються менш докладними й визначеними. Пояснення цієї закономірності допитуваному може спричинити його відмову від неправди.

4. Проведення серії повторних допитів особи, яка заявила хибне алібі, із тих же обставин. При цьому доцільно змінювати послідовність з'ясування обставин, що може викликати протиріччя в свідченнях особи, яка повідомляє неправду, і призвести до повідомлення правдивих свідчень.

У випадку відмови підозрюваного від давання свідчень (психологічно це найбільш складна ситуація допиту) слідчий повинен роз'яснити, що тим самим допитуваний втрачає можливості самозахисту, а внаслідок – можливості з'ясувати пом'якшуючі його відповідальність

обставини. Позиція заперечування підозрюваного (обвинуваченого) не повинна переростати в міжособистісний конфлікт. Володіючи ефективною тактикою розслідування, використовуючи наявні докази, прийоми правомірного психічного впливу, слідчий повинен прагнути викривати винного, а не конфліктувати з ним.

Тактичними прийомами подолання відмови є: переконання обвинуваченого в неправильності зайнятої ним позиції; повідомлення про те, що співучасники обвинуваченого дають свідчення, у тому числі такі, які його викривають; використання протиріч між інтересами співучасників.

При допиті підозрюваних з метою виявлення організатора злочинної групи, крім відзначених, обов'язково використовувати й такі специфічні прийоми, спрямовані на дезорганізацію рефлексивних зв'язків між учасниками злочинних угруповань.

1. Обрання щодо членів злочинного угруповання, які брали участь у вчиненні злочинів, різних запобіжних заходів.

2. Прийом компрометації організатора (лідера) в очах інших членів злочинної групи, заснований на повідомленні фактів, які можуть бути негативно оцінені іншими. Використовуючи отримані відомості, слідчий повинен прагнути довести провину організатора (лідера), щоб одержати й від нього правдиві свідчення про всю злочинну діяльність угруповання.

3. Оголошення свідчень одного підозрюваного іншим. При проведенні допитів необхідно враховувати характер взаємин між учасниками групи, їхні нерідко незбіжні інтереси, конфлікти. Протиріччя в свідченнях таких осіб, різний обсяг відомостей, повідомлених ними із приводу тих же обставин порушують погодженість їхніх позицій, породжують взаємну недовіру й прагнення вигородити себе або зменшити свою роль за рахунок інших. У подібних ситуаціях потрібно пробудити в допитуваного переживання із приводу можливості «спізнатися» зі щирими визнаннями.

4. Використання особливостей особистісних якостей членів злочинного угруповання. Цей тактичний прийом повинен бути законним, морально припустимим і володіти властивостями виборчого впливу: впливати лише на позицію особи, яка володіє шуканою слідчим інформацією, та бути нейтральним щодо інших осіб, що виключають можливість самообмови або обмови.

Значні труднощі можуть виникнути при допиті організатора злочинного угруповання, який має досвід поведінки на допитах, володіє певною мірою тактикою протидії слідчому. Аморальність таких осіб, ураженість соціально-позитивних зв'язків, прихильність до субкультури злочинного світу, завищений рівень домагань, зухвалість, агресивність – усе це вимагає особливої тактики взаємодії.

Звичайно особи, які є організаторами (лідерами) злочинних груп, ретельно продумують свої неправдиві свідчення, хибні алібі, готовлять лжесвідків, знищують докази, прагнуть опорочити діяльність слідчого, справляють на нього тиск. При допиті організатора злочинної групи рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як: а) «допущення легенди»; б) базована на рефлексії перевірка слідчим можливих хибних пояснень із метою їх спростування; в) пред'явлення доказів у їх наростаючому значенні; г) формування в допитуваного переконання про наявність у слідчого доказів, що викривають його в неправді; д) створення в допитуваного перебільшеного уявлення про обсяг і значення доказів і ін.

Окремо слід зосередити увагу на особливостях застосування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій (відповідно до вимоги глави 21 КПК України), таких як: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); контроль за вчиненням злочину у чотирьох формах: контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

При цьому зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке здійснюється за допомогою уповноважених підрозділів органів Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та органів безпеки, чітко визначених на підставі ухвали слідчого судді та полягає у проведенні спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою

та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку із застосуванням відповідних технічних засобів.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) при цьому полягає у пошуку, виявленні і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частин, доступу до електронної інформаційної системи або її частини, а також отриманні таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача.

Підтримуючи необхідність стратегічного моніторингу населення, все ж таки ЄСПЛ звертає увагу на необхідність достатнього нагляду за відбором Інтернет-носіїв для перехоплення та фільтрування, пошуку і відбору перехопленого спілкування для перевірки¹, а також на можливість здійснення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як необхідність в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та запобігання злочинів².

Щодо обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), то слід зазначити, що це негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявлення осіб, які розшукуються; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Особливого значення набуває спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), якою є негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у негласному (замаскованому) візуальному стеженні за ді-

¹ Див., наприклад: Справу «Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства» від 13.09.2018 р. (заяви № 58170/13, 62322/14 та 24960/15). URL :: Практика ЄСПЛ. Український аспект. <https://www.echr.com.ua>

² Див., справу «Вебер і Саравія проти Німеччини» від 29.06.2006 р.; справу «Лібєрті та інші проти Сполученого Королівства» від 1.07.2008 р., та інші. Практика Європейського суду з прав людини. Український аспект. URL :: <https://www.echr.com.ua/publication/vtruchannya-u-privatne-zhittya-klyuchovi-rishennya-yespl/>

ями особи (або групи осіб), з метою пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу (осіб) та її (їх) поведінку або тих, з ким ця особа (особи) контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях з використанням або без використання відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Спостереження за особою в публічно доступних місцях згідно з ч.1 ст.269 КПК України проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248–250 КПК. Цьому передують складання слідчим клопотання про дозвіл на спостереження за особою з подальшим узгодженням з прокурором (на підставі ст.ст. 246, 248–250, 270 КПК). Таким чином спостереження за річчю або місцем не потребує ухвали слідчого судді, постановленої у передбаченому КПК України порядку.

У випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, доцільним є проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), яку може бути проведено у чотирьох формах, а саме:

- контрольована поставка, що полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена КПК (п. 1.12.1 Інструкції¹);

- контрольована закупка, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила (п. 1.12.2 Інструкції);

¹ Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL :[http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12)

- оперативна закупка, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила (п. 1.12.3 Інструкції);

- спеціальний слідчий експеримент, який полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину (1.12.4 Інструкції);

- імітування обстановки злочину, яке полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення. (п. 1.12.5 Інструкції).

Також слід зазначити, що п. 2 ч.1 ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає право суб'єктів оперативно-розшукової діяльності проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. А це означає, що окреслені форми контролю за вчиненням злочину можуть застосовуватися до внесення відповідної інформації до ЄРДР.

Відповідно до п. 1.13. Інструкції а також ст. 272 КПК України задля виявлення та фіксації наслідків злочинної діяльності угруповання доцільним є виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами.

Законами України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ст. 14) та «Про оперативно-розшукову

діяльність» дозволяє для здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю учасників організованих злочинних угруповань на конфіденційній основі відповідно до вимог ст. 275 КПК України. Тактика встановлення конфіденційного співробітництва та проведення виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації регулюється відповідними відомчими нормативно-правовими актами органів внутрішніх справ та Служби безпеки України.

До виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації із зберіганням у таємниці достовірних відомостей може бути залучено особу, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

Великого значення при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, набуває призначення різноманітних експертиз та застосування спеціальних знань. Кожен предмет, що залучається до матеріалів провадження в якості речового доказу, має бути вивчений з позицій можливості застосування комплексу експертних досліджень.

Чисельність видів слідів зумовлює і чисельність судових експертиз при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Згідно з Інструкцією «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженою наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 жовтня 1998 року, при розслідуванні у тому числі даної категорії злочинів може бути призначено та проведено такі судові експертизи, як: криміналістична (почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна; фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів)

у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна); інженерно-технічна експертиза (інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротransпортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів); експертиза у сфері інтелектуальної власності (літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності); психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; та ін.¹.

Успіх припинення злочинної діяльності та ліквідація організованого злочинного угруповання в цілому, повнота розкриття і розслідування злочинів, вчинених в організованих формах співучасті, багато в чому залежать від і своєчасності і законності слідчих (розшукових) дій на всіх етапах розслідування.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 8.10.1998. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>